

Дусановський С., Гега С.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Розглянуті проблеми раціонального використання земельних ресурсів залежно від їх якісної оцінки. Показано шляхи поліпшення їхньої родючості та ефективного використання.

Ключові слова: екологія, земельні ресурси, бальна оцінка землі, родючість, валова продукція, меліорація.

Питання ефективності використання земельних ресурсів на сучасному етапі розвитку сільського господарства надзвичайно актуальне в усіх високорозвинутих державах світу. Це стосується й України, котра має значні потенційні можливості виходу на світовий ринок із такою продукцією, як зерно, олія, цукор та ін.

Даній проблемі присвячені праці багатьох учених-економістів, зокрема В. Андрійчука, М. Зубця, П. Саблука, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, І. Михасюка, О. Кристального, В. Юрчишина та інших. Ці дослідження проводили в умовах стабільного розвитку аграрної сфери виробництва. Проте умови сучасного виробництва в період економічної та екологічної кризи потребують нових підходів до розв'язання цієї проблеми.

Метою дослідження є обґрунтування сучасного стану ефективного використання земельних ресурсів у регіоні та визначення шляхів поліпшення їх родючості й охорони в умовах глобальної екологічної кризи.

Тернопільська область – одна з тих, де сільське господарство є домінуючою галуззю. Працівники цієї галузі створюють п'яту частину валової доданої вартості всіх галузей економіки, тут зайнято майже третину працюючого населення.

Обсяг валової продукції сільськогосподарського виробництва (у порівняльних цінах 2005 р.) у 2008 р. становив 3054 млн. грн., що на 1,9% більше проти 2007 р. Збільшення виробництва досягнуто тільки за рахунок сільськогосподарських підприємств (на 24%), у господарствах населення валова продукція зменшилася на 8%. Незважаючи на це, частка виробленої продукції населення у 2008 р. становила 63%, а сільськогосподарських підприємств – 37% [4].

У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 316 тис. грн. валової продукції, а у середньому в Україні цей показник у

2008 р. становив 277 тис. грн. Займаючи 2,3% території, господарства області виробили 2,9% валової продукції сільського господарства України. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на душу населення в регіоні перевищує їхнє споживання, за винятком плодів і м'яса. Проте стан використання земельних ресурсів залишається незадовільним.

Найбільш узагальнюючим показником ефективного використання земельних ресурсів є, на нашу думку, виробництво валової продукції з одиниці земельної площі за найменших виробничих затрат із урахуванням її бальної оцінки родючості ґрунту (на 1 бало-гектар).

За еколого-агрохімічною оцінкою сільськогосподарські угіддя поділені на 10 класів. Землі високої та дуже високої якості (1–2 класи) мають зведений еколого-агрохімічний бал від 71 до 100; таких на території області нема.

Найкращі землі у Підволочиському (50 балів), Лановецькому (47 балів), Гусятинському (44 бали) районах, а найгірші – у Монастирському (26 балів), Підгаєцькому (29 балів), Бережанському (30 балів) районах.

Аналіз таблиці 1 свідчить, що у середньому в області цей показник становить 83 грн. на 1 б-га. Найкраще використовують земельні ресурси в господарствах Заліщицького, Тернопільського та Козівського районів, у яких вироблено на 1 б-га валової продукції відповідно на 100 грн., 99 та 96 грн. У Монастирському, Підгаєцькому та Бережанському районах із низьким балом родючості (26, 29, 30 балів) вироблено валової продукції лише на 80–87 грн. на 1 б-га.

Така сама закономірність спостерігається в інших районах області. Гірше можливостей використовують земельні ресурси в господарствах Підволочиського, Лановецького та Шумського районів. Низька ефективність використання земель у Збаразькому і Тербовлянському районах, в яких середній бал родючості становить 40–42 бали, а валової продукції вироблено на 79–77 грн. на б-га.

Для виходу з економічної кризи в аграрному секторі необхідно насамперед підвищити врожайність усіх сільськогосподарських культур за рахунок дешевих організаційних і технологічних факторів. Це – перегляд структури посівних площ, дотримання всіх правил агротехніки, збільшення виробництва органіки та боротьби з втратами. Так, в області необґрунтовано зменшилися площі цінних культур, які сприяють підвищенню родючості ґрунту (зернобобових – на 45%, викосумішок – на 20%, багаторічних трав – на 26%). Збільшення посівів цих культур сприятиме підвищенню родючості ґрунтів та поповненню кормів білками. Невиправданим є те, що за останні роки понад 40% посівних площ виорюють на зяб із значним запізненням і без внесення органічних добрив.

Таблиця 1

Ефективність використання землі залежно від якісної оцінки ґрунтів у Тернопільській області за 2008 р. (за розрахунками авторів)

№ п/п	Назва районів	Середній бал родючості	Внесено міндобрив на 1 га, кг	Внесено оргдобрив на 1 га, ц	Вироблено ВП на 1 га, грн.	Вироблено ВП на 1 б/га, грн.
1.	Бережанський	30	38	10	2407	80
2.	Борщівський	33	84	-	2655	80
3.	Бучацький	35	82	4	3054	87
4.	Гусятинський	44	76	1	3993	90
5.	Заліщицький	36	105	-	3629	100
6.	Збаразький	40	76	12	3181	79
7.	Зборівський	34	91	3	2739	80
8.	Козівський	35	63	4	3374	96
9.	Кременецький	31	88	-	2602	84
10.	Лановецький	47	118	15	3026	64
11.	Монастириський	26	65	3	2219	85
12.	Підволочиський	50	177	12	3758	75
13.	Підгаєцький	29	28	-	2532	87
14.	Теребовлянський	42	88	8	3249	77
15.	Тернопільський	43	73	6	4275	99
16.	Чортківський	38	105	2	3396	89
17.	Шумський	40	72	2	2817	70
	В області	38	93	5	3168	83

На території області практично в усіх мікрозонах є великі запаси торфів, що їх можна використати для виробництва органічних добрив і поповнення дефіциту органіки. В господарствах області за 1990–2008 рр. внесення органічних добрив на 1 га посівної площі зменшилося з 12,3 т до 0,5 т, мінеральних добрив – із 213 кг до 111 кг, що суттєво вплинуло на вихід продукції з 1 га.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва можлива на основі його хімізації, гідротехнічної, лісової та біологічної меліорації. Тому головним має бути нарощування потужностей хімічної промисловості. Загальна потреба України у мінеральних добривах становить близько 10 млн. т промислових туків і більше 6 млн. т хімічної меліорації. Без удобрення ґрунтів та хімічної меліорації земель досягти підвищення родючості ґрунтів практично неможливо. Отже, агрохімічному розвитку необ-

хідно надавати особливо важливого значення. Доцільно поновити і роботу агрохімічної служби, створити надійну систему агрохімічного обслуговування господарств.

Упродовж десятків років в Україні відбувалося великомасштабне гідромеліоративне будівництво. Нині триває руйнація гідротехнічних споруд, магістральних, розподільчих і меліоративних систем. Осушувальні та зрошувальні землі вибувають із сільськогосподарської обробки. Тому головним має бути реконструкція гідротехнічних споруд, зрошувальних і осушувальних систем, поліпшення меліоративного стану земель, оскільки в недалекому майбутньому вони можуть вибути з обробки.

Посилення водної та вітрової ерозії ґрунтів, їх прискорена руйнація, виснаження і деградація потребують розширення масштабів лісової меліорації.

Створення закінченої системи полезахисних лісонасаджень, заліснення ґрунтосхилів, ярів, балок та інших непридатних земель, доведення площі лісів до протиерозійного оптимуму, формування екологічно стійкої, ландшафтно-меліоративної системи землеробства сприятиме захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозій, підвищенню продуктивності, економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу в агропромисловому комплексі.

Проблема раціоналізації використання сільськогосподарських угідь, їх охорони та підвищення родючості ґрунтів – одна з найголовніших проблем розвитку агропромислового комплексу. Її можна розв'язувати різними шляхами, але одним із них має бути біологічна меліорація. Суть її полягає в максимальному насиченні азотофіксуючими культурами (горохом, люпином, бобами, викосумішами, соєю та іншими), а також багаторічними травами (люцерною, конюшиною). Розширення посівної площі цих культур дасть змогу значно підвищити їх родючість тільки біологічним шляхом. Слід підкреслити, що Західна Європа на основі «зеленої революції» та біологізації землеробства очистила свої ґрунти від нітратів, домоглася збільшення в ґрунтах вмісту біологічного азоту, підвищення їхньої родючості та розширення виробництва екологічно чистої продукції. Отже, «зелена революція» та біологізація землеробства чекають свого продовження і в Україні.

У плані біологізації землеробства та розвитку «зеленої революції» важливе значення має корінне поліпшення лук і створення багаторічних пасовищ на основі добору для них травосумішей, раціональної системи удобрення і впровадження науково обґрунтованих систем луківництва, що дасть змогу підвищити їх продуктивність у 5–7 разів.

Необхідно подолати негативну тенденцію зниження вмісту гумусу в ґрунті – шляхом збільшення виробництва і внесення органічних добрив. У

кожному господарстві – великому чи малому – мають бути створені своєрідні фабрики органічних добрив і виробництва біогумусу. Для цього необхідно розгорнути будівництво гноєсховищ і збірників гноївки, налагодити виробництво компостів та різних біокомпонентів, що сприяють підвищенню гумусомісткості ґрунтів.

Мінеральні добрива доцільно застосовувати в комплексі з органічними, щоб запобігти процесам ерозії ґрунтів, їх дегумуфікації, деструктуризації, виснаженню і деградації, підвищити їхню родючість та екологічну стійкість.

Водночас слід відзначити і той факт, що в минулому до обробітку було залучено багато земель, котрі вважали непридатними для вирощування сільськогосподарських культур. Це – розорення крутосхилів, прируслових лук і пасовищ. Використання таких земель потребує коштів значно більше, ніж значно вищих за родючістю ґрунтів. Тому значну кількість низькородючих земель доцільно вивести з обробітку. Для цих земель треба розробити особливу систему їх утримання, яка б забезпечувала повне припинення ерозійних процесів, нагромадження гумусу у ґрунті та підвищення його агротехнічного потенціалу.

Екологічний напрямок розвитку аграрної реформи має бути пріоритетним, оскільки від екології ґрунтів, їх гумусомісткості, бактеріальної активності залежить їхня продуктивність і економічна ефективність використання.

Важливою нині є організація структурних підрозділів у реформованих господарствах. Передані в оренду новоствореним господарствам земельні майнові ділянки і виробничі фонди використовують вкрай незадовільно, особливо це стосується приміщень, техніки, споруд та іншого обладнання. Вважаємо, що найдоступнішою формою сьогодні є перетворення виробничих структур господарств у кооперативи або об'єднання кооперативів – асоціації кооперативів.

За спеціалізованими кооперативами варто закріпити землю та відповідні засоби виробництва, залучивши селян для участі у виробництві й надавши право розпоряджатися виробленою продукцією.

При цьому важливо зберегти кваліфіковані колективи механізаторів і тваринників. Спеціалісти мають перейти на службу в кооперативи та виробничі підрозділи, насамперед очоливши їх.

За кооперативної форми господарювання оренда не зникає, а навпаки, на нашу думку, існуватиме в умовах приватизації, проте збережеться як договірна і платна форма використання орендарем землі й засобів виробництва, що перебувають у власності орендодавача, держави чи кооперативу.

Щодо негайного запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, то для цього в Україні досі не визріли об'єктивні економічні умови. Без зміни законодавчої бази, в якій сьогодні перебувають сільськогосподарські виробники, можливі економічні, соціальні та полі-

тичні катаклізми, в основу яких ляже найбільше зло – спекуляція землею, утворення непродуктивного класу латифундистів і важкодоступність землі для майбутніх поколінь через надто високу її ціну.

Серед законів має бути такий, що унеможливило спекуляцією землею, наприклад, забороняє її перепродаж на тривалий період (до 20 років і більше), як у Німеччині. Заборонити переведення сільгоспугідь в інші угіддя, крім державної необхідності. Доцільно законодавчо обмежити максимальні розміри купівлі земель однією особою (фірмою). Сьогодні важливо розвивати альтернативу ринку землі – ринок оренди землі. Для цього необхідно створити правові й економічні умови для стимулювання середньо- і довготермінової оренди, що відкриває простір для інвестування в родючість ґрунту. Назріла проблема вдосконалення існуючої методики грошової оцінки сільськогосподарських угідь.

Підсумовуючи, зазначимо, що земля – наше найбільше національне багатство, і тому слід ефективніше застосовувати економічні механізми стимулювання охорони й раціонального використання земельних ресурсів. Це – державні інвестиції на підтримання у справному стані гідротехнічних споруд і меліоративних систем, пільгове кредитування господарств, які вкладають власні кошти у меліорацію земель та підвищення їхньої продуктивності, звільнення від податків на суму коштів, вкладених в охорону земель, надання державних дотацій та субсидій аграрним товаровиробникам на землеохоронні заходи і застосування штрафних санкцій за погіршення якості землі.

Природні засоби виробництва дають найбільшу віддачу за їхнього оптимального поєднання з промисловими. Максимальне забезпечення сільськогосподарських підприємств промисловими засобами виробництва – одне з важливих завдань аграрної політики. Виробництво та реалізація матеріально-технічних засобів, технічне обслуговування і надання виробничих послуг мають стати основними складовими цілісного виробничого процесу.

Таким чином, вирішення вузлових питань на державному рівні сприятиме розв'язанню проблем в аграрному секторі виробництва, що дасть змогу створити надійні умови для зміцнення економіки країни.

In the article the problems of the rational use of the landed resources are examined depending on their high-quality estimation. The ways of improvement of their fertility and effective use are rotined.

Keywords: *ecology, land, score evaluation of land, fertility, gross product reclamation.*

Рассмотрены проблемы рационального использования земельных ресурсов в зависимости от их качественной оценки. Показана эффектив-

ность использования сельхозугодий по районам Тернопольской области. В качестве критерия эффективности использован показатель производства валовой продукции на один балло-гектар. Определены основные направления рационального использования сельскохозяйственных угодий на основе интенсификации производства. Важная роль в развитии сельскохозяйственного производства принадлежит организации и специализации предприятий, внедрению передовых технологий, научных достижений, а также увеличению инвестиций в данную отрасль. Использование земельных угодий должно сочетаться с экологическим состоянием почв, а также с учетом особенностей каждого района области.

Ключевые слова: *экология, земельные ресурсы, бальная оценка земли, плодородие, валовая продукция, мелиорация.*

Література

1. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу / За ред. акад. УААН В. М. Трегобчука. – К.: Інститут аграрної економіки ААН України, 2003. – 27 с.
2. Данилишин Б. М. Економіка природокористування і охорони довкілля: Зб. наук. пр. НАНУ. – К., 2002. – 428 с.
3. Дусановський С. Л. Агропромисловий комплекс України в ринкових умовах. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – 167 с.
4. Сільське господарство Тернопільської області: Статистичний збірник. – Тернопіль: ГУС, 2008. – 190 с.